

*Јелена Бирманчевић**

ЖИВОТНИ И РАДНИ УСЛОВИ НЕФОРМАЛНИХ САКУПЉАЧА СЕКУНДАРНИХ СИРОВИНА**

Сажетак

Предмет овог рада су услови живота и рада неформалних сакупљача секундарних сировина. Циљ рада је указивање на специфичне тешкоће са којима се сусреће ова група радника. Рад је настао на основу резултата емпиријског истраживања акционог типа из области социјалне политике. Сакупљање отпада је на нашим просторима углавном стратегија преживљавања Рома (свих старосних група, укључујући и децу школског узраста), са ниским нивоом образовања. Они живе у лошим условима, без неопходне комуналне инфраструктуре и окружени отпадом. Раде без неопходне заштитне опреме, алата и превозних средстава, излажући се бројним здравственим ризицима. Осим тога, обављајући овај посао, сакупљачи једва успевају да обезбеде минимум социјалне сигурности. Потребна им је шира друштвена подршка како би изашли из зачараног круга беде и сиромаштва.

Кључне речи: неформални сакупљачи секундарних сировина, неформално сакупљање, отпад, рециклажна индустрија, Роми, социјална политика, социјална сигурност.

МЕТОДОЛОШКО-ТЕОРИЈСКЕ ОСНОВЕ ИСТРАЖИВАЊА

Предмет и циљеви истраживања

Основни предмет овог рада су животни и радни услови неформалних сакупљача секундарних сировина, као што сам назив говори и то ће у даљем тексту бити представљено. Осим

* dzunabirmancevic@gmail.com.

** Истраживање представљено у раду спроведено је за потребе израде мастер рада ауторке рада. Део резултата истраживања представљен је у публикацији „Регионални развој и демографски токови земаља источне Европе“ под насловом „Неискоришћени потенцијал рада неформалних сакупљача секундарних сировина“.

тога, осврнућемо се на то шта само неформално сакупљање отпада представља и ко су неформални сакупљачи у нашем друштву. Општи циљ овог истраживања био је опис, анализа и разумевање животних и радних услова неформалних сакупљача, а посебни циљеви су се огледали у:

1. Утврђивању демографских карактеристика неформалних сакупљача;
2. Утврђивању њихових животних и радних услова;
3. Испитивању односа локалних органа власти према овој групи радника;
4. Испитивању заинтересованости организација цивилног друштва за ову тему и њихових напора у правцу унапређења положаја неформалних сакупљача.

Због ограниченог обима рада, трудићемо се да у истом остваримо прва два циља, односно да одговоримо на два постављена истраживачка питања:

1. Ко су неформални сакупљачи секундарних сировина у нашем друштву?
2. Да ли сакупљањем секундарних сировина могу да задовоље своје основне животне потребе?

МЕТОДЕ ПРИКУПЉАЊА И ОБРАДЕ ПОДАТАКА

Сprovedено истраживање (за потребе мастер рада) реализовано је у Шапцу, седишту Мачванског управног округа, у периоду октобар-новембар 2018. године. У питању је емпиријско истраживање, акционог типа, из области социјалне политике. У односу на степен контроле, ради се о теренском истраживању, спроведеном у природним животним условима. Методе које су коришћене ради прикупљања података су: непосредно посматрање, испитивање (односно анкета и дубински интервју као технике испитивања) и анализа садржаја докумената.

У социјалној политици узорци су најчешће наменски (Спикер 2016, 20). То је случај и у нашем истраживању. Узорак су чиниле кључне групе, то јест различити актери који могу бити укључени у локални систем управљања отпадом. То су неформални сакупљачи са територије општине Шабац, представници фирми за откуп секундарних сировина, локалних органа власти и релевантних НВО са територије општине и представници Завода за јавно здравље и Дома здравља Шабац. Интервјуи су обављени са 20 неформалних сакупљача, а узорак је формиран по принципу „snowball“¹ узорка,

1 Снежна грудва.

који је препоручен као адекватан за испитивање неформалних, тешко доступних група (Лакићевић и Кнежић 2011, 82). Осим анкете и дубинског интервјуа, постојала је тежња да се у истраживању употреби и метода непосредног посматрања са учествовањем. Како би се ближе разумели животни и радни услови, планирано је да се интервјуи обављају у кућама неформалних сакупљача у „дивљем“ ромском насељу, да се иде у обилазак насеља, али и у сакупљање отпада (на депоније). Међутим, испитаници са којима је постигнут договор о одласку у сакупљање су избегавали да нас укључе у сакупљање², што је кочило истраживање. У међувремену, након упознавања са озбиљностима здравствених ризика које са собом носи овај посао, а од стране стручњака медицине, одустали смо од одлажења у сакупљање. Осим поменутог, анализирана је релевантна литература и документа из ове области, ранија истраживања, законска регулатива из области управљања отпадом, разни чланци на ову тему и сл.

За обраду података добијених кроз анкету коришћен је IBM SPSS софтвер. Анализа интервјуа вршена је на основу забележених аудио записа или бележака истраживачице применом технике „отвореног кодирања“ и она је интерпретативна.

РЕЗУЛТАТИ ИСТРАЖИВАЊА

Неформално сакупљање секундарних сировина и неформални сакупљачи у Србији

Надлежности и одговорности у области управљања отпадом су подељене између Републике, која доноси законе и подзаконске прописе, и локалне самоуправе, која спроводи законе, уређује и обезбеђује услове за управљање комуналним отпадом (FTN-EnE Centar 2008, 4). Законом о управљању отпадом (2018) локалној самоуправи је поверено у надлежност доношење локалног плана управљања отпадом за њену територију. У локалном плану града Шапца „лица која ходају по депонијама/сметлиштима и врше ручно сортирање секундарних сировина па чак и пребирање отпада сакупљеног у здравственим установама“ препозната су као додатна опасност на депонијама. Ту се констатује да су то углавном лица ромске националности, а да су на местима сакупљањима директно изложена токсичним и инфективним материјалима, повредама и убодима игала. Решење за неповољан утицај на здравље се види

2 Могући разлог избегавања реализације договора је да су испитаници сматрали да ће их присуство истраживача успорити у раду или да ће истраживач вршити „надзор“ над њиховим радом (неформални сакупљачи некада раде и законом и прописима забрањене радње) и сл.

у примени санитарног депоновања и, између осталог, забраном уласка на комплекс депоније неовлашћеним лицима, те забраном пребирања и ручног сортирања секундарних сировина (Град Шабац 2010, 61-62). Ипак, неформални сакупљачи сакупе највећи део отпада који се рециклира у нашој земљи, односно, приближно 75% рециклираног отпада (анализа USAID-а према: Зелена иницијатива 2011).

Сакупљач отпада је дефинисан Законом о управљању отпадом (чл. 5, ст. 29) као „физичко или правно лице које сакупља отпад“ (Закон о управљању отпадом 2018). Неформални сакупљач свој посао врши „испод жита“, односно без регистрације делатности сходно Закону о управљању отпадом, сакупљајући отпад на депонијама и улици. Наша саговорница из Одељења комуналне полиције у Шапцу истиче сакупљање од стране физичких лица без дозволе као проблем. Нерегистровању сакупљача доприноси, према њеном мишљењу, неадекватне казнене одредбе (које би усмериле неформалне сакупљаче да се региструју) и немогућност опсежне контроле инспектора (због њиховог малог броја).

Зачеци неформалне индустрије отпада у Србији датирају од шездесетих година прошлог века, као последица процвата металске и индустрије производње папира. Извор секундарних сировина су тада углавном била домаћинста и ситне трговинске радње, а не контејнери као данас. Правци развоја ове делатности мењали су се у складу са правцима друштвеног развоја. У новије време значајан моменат за сакупљаче представља 2009. година, када РС доноси сет закона у области заштите животне средине и управљања отпадом, што је подстакло развој рециклажне индустрије. Отварање нових рециклажних постројења произвело је веће потребе за секундарним сировинама на нашем тржишту и тиме довело до експанзије неформалних сакупљача. Они тада почињу да сакупљају пластику, гуме, алуминијум и слично (Пословни портал „Reciklaža.biz“ 2017). Иако не постоје прецизни подаци о броју неформалних сакупљача у Србији, можемо рећи да се њихов број креће између 30 и 50 хиљада. Према једном новијем истраживању (Scheinberg and Bogdanović 2018, 14) укупан број неформалних сакупљача на територији Србије процењен је на 46.881. Присуство неформалног сектора сакупљача идентификовао је у општини Шабац Центар за друштвена и примењена истраживања Факултет политичких наука Универзитета у Београду (2017), са оценом да се ради о високом броју неформалних сакупљача (то јест 65 породица) (20,70).

Неформално сакупљање секундарних сировина је посао који привлачи раднике лаким „уласком“ у посао, флексибилношћу радног времена и аутономијом коју нуди раднику. Стога, то је претежно избор занимања економски маргинализованих и

социјално искључених група људи – црнаца у Северној Африци, вијетнамских избеглица у Камбоджи, расељених руралних лица у Колумбији (WIEGO 2013, 2). У нашој држави, то је избор занимања око 9,1% припадника ромске популације. Иако је то посао којим остварују зараду, било би добро да то не постане занимање којим се баве искључиво Роми, јер се на тај начин потврђује принцип сегрегације Рома на нашим просторима (Јакшић и Башић, 2002, 50). Према последњем попису становништва (према: Радовановић и Кнежевић 2014, 100) чак 72,1% Рома је економски неактивно, док у категорији активних њих 59% не ради. Запослени Роми најчешће обављају најмање плаћена занимања, у којима се примењују вештине стечене кроз рад, а не формално образовање. У економској активности Рома у нашем друштву присутни су фактори који их гурају изван друштва, као што су: ниска економска активност, велики број издржаваних лица и неретко обављање послова који нису у складу са законом (Радовановић и Кнежевић 2014, 100). Према студији УНДП-а из 2018. у већини земаља западног Балкана (укључујући и нашу земљу) за Роме је вероватније да ће имати приступ сакупљању отпада у односу на друге националности, што су рангирани од 75% у РС до 94% у Македонији и Албанији. Они такође чешће од других живе у пренасељеним домаћинствима, као и у насељима без водоинсталације (Smithies and Douillet 2018).

Већина наших испитаника (60%) сакупљање види као привремени посао, односно не жели да се тиме бави у будућности, а исти проценат мишљења је да се њихова деца неће бавити овим послом. Ограничавајући фактори за промену занимања, према речима испитаника су: школска спрема, године живота, здравствено стање, неспособност за рад, родитељство, непостојање понуда из Националне службе за запошљавање, немогућност самосталног проналажења посла, компликована администрација и недостатак почетног капитала за инвестирање у покретање сопственог бизниса.

Наше истраживање показало је да су неформални сакупљачи углавном особе мушког пола (65% испитаника), што се може и претпоставити, узимајући у обзир да је ово физички напоран рад. Када је у питању старосна доб неформалних сакупљача можемо рећи да нема правила, односно, да се овим послом баве и малолетна и старија лица. Деца неформалних сакупљача су неретко ангажована у послу (као помагачи чланова породице или самостално).

Неформално сакупљање отпада (посебно на отвореним депонијама) се сврстава у најгоре форме дечијег рада. Такав вид рада може имати негативан утицај на здравље и развој малолетника. Пример добре праксе у спречавању дечијег ангажмана у сакупљању

отпада је влада Бразила. Уз подршку Светске банке, Бразил је родитељима деце неформалних сакупљача обезбедио финансијску подршку која ће компензовати губитак настао престанком дечије испомоћи у раду. Да би остварили овај вид подршке на месечном нивоу, родитељи су били условљени обавезом да децу редовно школују, вакцинишу и обезбеде пренаталну негу. Захваљујући овој националној кампањи чак 40.000 деце је напустило сметлишта и укључено је у систем образовања (Dias 2008; Medina 2007, према: Medina 2008).

Табела, 1. Структура испитаника према школској спреми

Школска спрема	Број испитаника	Проценат
Без школске спреме	5	25
Непотпуна основна школа	8	40
Основна школа	5	25
Средња стручна спрема	2	10
Укупно	20	100

Извор: Обрада аутора.

Када је у реч о образовном профилу неформалног сакупљача, наше истраживање показало је да је степен њиховог образовања још нижи у односу на просек за ромску популацију (који је ионако вишеструко нижи у односу на просек укупне популације Србије). Радовановић и Кнежевић (2014) истичу да је низак степен образовања ромске популације условљен економском бедом, ставовима Рома да им је школа непотребна, али и троми државни апарат који проблем решава споро и неефикасно (69). Последица таквог образовања је кочење развоја друштва и стварање зачараног круга у коме је ромска економска немоћ последица ниског нивоа образовања и обрнуто (Радовановић и Кнежевић 2014, 69).

Даље, према резултатима анкете, највећи удео неформалних сакупљача је у ванбрачној заједници (30% испитаника). Међу испитаницима је велики проценат удоваца, тј. удовица (25%), неожењених, односно неудатих и у брачној заједници било је заступљено подједнако (по 20%), а разведених у најмањем проценту (5%).

Када је у питању радни статус, готово сви испитаници су незапослени (85%), ако изузмемо ученике (10%) и неспособне за рад (5%). Испитаници су углавном пријављени на евиденцији Националне службе за запошљавање (НСЗ) као незапослена лица (60% њих).

ЖИВОТНИ УСЛОВИ НЕФОРМАЛНИХ САКУПЉАЧА

Незадовољство условима живота приметно је код свих неформалних сакупљача који су учествовали у овом истраживању, а осим тога и одсуство наде да ће бити боље, амбиције и вере у сопствене снаге за унапређење ситуације. Многи од њих, упитани шта би променили у погледу својих животних услова, одговарају „Све“.

Суровост услова у којима породице неформалних сакупљача живе видљива је голим оком, посећивањем њихових огњишта. Њихова сведочанства о тешкоћама нису преувеличавање. Истраживање је спроведено у „дивљем“ ромском насељу, веома блиском самом центру града Шапца. У насељу нема градске воде, асфалираног или пошодерисаног пута, уличног осветљења, нити контејнера за одлагање отпада. Осим што немају исправну воду за пиће (90% испитаника), многи немају ни купатило у оквиру свог домаћинства (70%), него користе заједнички, „пољски“ ВЦ.

Слика, 1. Пољски ВЦ у ромском насељу у Шапцу.

Извор: Обрада аутора.

Табела, 2. Процена опремљености домаћинства испитаника основним стварима (исправна вода, купатило, струја, интернет)

Да ли у Вашем домаћинству имате исправну воду за пиће, купатило, уведену струју, интернет?	Одговори		Проценат испитаника
	Број	Проценат	
Да, имамо	2	5,6	10
Немамо исправну воду за пиће	18	50	90
Немамо купатило	14	38,9	70
Немамо струју	1	2,8	5
Немамо интернет	1	2,8	5
Укупно	36	100	180

Извор: Обрада аутора.

Како у насељу нема контејнера, отпад се одлаже неадекватно и стварају депоније, а многи становници града Шапца долазе управо на ово место да одбаце непотребне ствари. Гомиле ђубрета су видљиве нарочито на ободима насеља, а и поред повремених акција чишћења, оне поново ничу. Узимајући у обзир природу посла којим се занимају, то јест, да је сакупљање отпада „прљав“ посао, као и овакве животне услове, одржавање хигијене је, истиче већина испитаника, готово немогуће. Присутан је страх од инфекција и болести, а многи испитаници су имали искуства са истим управо због ниског нивоа хигијене.

Слика, 2. и 3. Гомиле ђубрета у неформалном ромском насељу у Шапцу

Извор: Обрада аутора.

Слика, 4. и 5. Школска акција чишћења неформалног ромског насеља у Шапцу

Извор: Испитаница М.А. из неформалног ромског насеља у Шапцу.

Када је реч о стамбеном простору домаћинстава, свим испитаницима је стамбени простор изграђен од тврдог грађевинског материјала, односно од цигле (90%) или бетонских блокова (10%). Нека теренска истраживања (Јакшић 2005; Павловић 2000; Џекић 2000, према: Радовановић и Кнежевић 2014) упућују на то да су куће у ромским насељима често изграђене од цигле, блокова и мешовитих материјала, са често лошим темељима и земљаним подовима (89). Даље, према анкети коју смо спровели, већина испитаника се изјашњава као власник или сувласник стамбеног простора у коме живи (80%), док се остали изјашњавају као закупци, односно носиоци станарског права (по 10%).

Према Попису из 2011. године већина ромских домаћинстава (92,6%) су у приватној својини. Ипак истраживања показују да Роми углавном не поседују никакав документ о власништву, већ сматрају да су стамбене јединице њихово власништво јер су их сами градили, а само 5% ромских породица има станарско право (Јакшић 2005 према: Радовановић и Кнежевић 2014, 88). У разговору са испитаницима изражена је њихова бојазан од локалних органа власти, односно, од више пута најављиваног рушења насеља у коме живе. Један испитаник нам описује како се осећа поводом вишеструких наговештаја и стицања решења о исељавању и рушењу насеља на следећи начин: „Овде смо на стакленим ногама. Када сам ја имао пет година, у време Тите,

говорило се да ће рушити насеље. И одувек се о томе говори и дан данас, а ништа се не ради“.

Осим нечистоће насеља и лоших стамбених услова, испитаници истичу незадовољство и недостатком материјалних животних средстава као и помоћи система социјалне сигурности. Незадовољни су својом зарадом, која није довољна да би покрила основне животне потребе домаћинства. Они који остварују право на новчану социјалну помоћ незадовољни су њеном висином, а они који ово право не могу да остваре сматрају да би требало да остварују.

Исти проценат испитаника који је пријављен на евиденцију НСЗ остварује право на новчану социјалну помоћ (НСП) (60% - 40% испитаника остварује право на НСП у трајном режиму, а 20% у ограниченом режиму), тако да можемо да претпоставимо да је мотивација за пријављивање на ову евиденцију произилази из условљавања остваривања права на НСП, пријавом на евиденцију незапослених лица. Када је реч о разлозима неостваривања права на НСП, највећи број испитаника није дало одговор (55%). Главни разлози због којих неформални сакупљачи не остварују ово право су, како они наводе, углавном радна способност чланова домаћинства или чињеница да захтев није ни подношен. Када је реч о једнократној новчаној помоћи (ЈНП), ово право повремено оствари 55% испитаника, и то углавном два пута годишње (30% испитаника), једанпут годишње (15%) или ређе – у ванредним ситуацијама (за потребе лечења и друго, 10%).

РАДНИ УСЛОВИ НЕФОРМАЛНИХ САКУПЉАЧА

Неформални сакупљачи се углавном активно баве сакупљањем секундарних сировина, односно редовно одлази у сакупљање (85% испитаника), док се један број њих само повремено ангажује у пословима сакупљања, по потреби (15%). Они углавном свакодневно одлазе у сакупљање (55%), а неки од њих неколико пута недељно (30%) или месечно (10%) или мање од тога (5% - или само један испитаник). Дакле, они који се редовно баве сакупљањем (85% испитаника) одлази у сакупљање свакодневно или неколико пута недељно, док они које се повремено ангажују као сакупљачи одлазе неколико пута месечно или ређе. Када је реч о часовници радног дана, одговори испитаника су различити. Највећи број њих се на пословима сакупљања задржава 1-3 часа (35% испитаника) или 4-6 часова (35%). Мањи је број њих који се у сакупљању задржавају дуже, то јест 7-9 часова (25%) и 10 и више часова (5%). Сви неформални сакупљачи обухваћени узорком раде без дозволе за сакупљање секундарних сировина, односно нерегистровано.

Већина неформалних сакупљача се већ дужи низ година занима овим послом. Највећи број њих сакупља отпад 20 година (25%). У просеку, испитаници се овим послом баве 12,5 година.

Сакупљање секундарних сировина је често породични посао – неретко су се и родитељи неформалних сакупљача бавили (или се и даље баве) сакупљањем (у 35% случајева). Осим тога, често су чланови домаћинства неформалних сакупљача укључени у посао (55%), укључујући и малолетну децу (35%), што видимо као посебан проблем. Испитаници чија се деца ангажују у послу, наводе да им деца помажу у сакупљању, класификовању или сортирању прикупљеног отпада и у одношењу материјала код оператера ради продаје.

Када је реч о заради неформалних сакупљача, не можемо говорити о прецизним подацима јер она знатно варира у зависности од бројних фактора, попут: активности сакупљача, поседовања превозног средства, итд. Према одговорима наших испитаника, зарада на недељном нивоу се креће од 500 до 6.000 РСД, а највећи број њих на недељном нивоу оквирно оствари зараду 2.000 РСД (40% испитаника). Остали углавном од сакупљања остварују приходе испод 2.000 РСД (35%), иако има и оних који остваре вишу зараду (25%). Посматрано на месечном нивоу, разлике су још више уочљиве, односно зарада наших испитаника варира од 2.000 до 30.000 РСД. Највећи број испитаника зарађује око 7.000 РСД месечно (25% њих). Према саопштењу Зелене иницијативе (2011), типични неформални сакупљач од продаје отпада на месечном нивоу зарађује између 10 и 15 хиљада РСД, те их можемо сврстати у ред најсиромашнијих становника, иако је трговина секундарним сировинама врло профитабилан бизнис.

Табела, 3. Процена зараде неформалних сакупљача од продаје секундарних сировина на месечном нивоу

Колико бисте рекли да у просеку зарадите од продаје секундарних сировина на месечном нивоу?	Број испитаника	Проценат
2.000 РСД	1	5
3.000 РСД	2	10
4.000 РСД	1	5
5.000 РСД	3	15
7.000 РСД	5	25
8.000 РСД	3	15
10.000 РСД	2	10
15.000 РСД	1	5
20.000 РСД	1	5
30.000 РСД	1	5
Укупно	20	100

Извор: Обрада аутора.

На основу резултата Студентовог т-теста утврђена је статистички значајна разлика у заради сакупљача у зависности од тога да ли користе колица или коња као превозно средство. На недељном нивоу зарада испитаника који имају коња у просеку износи 3.000 РСД, док је оних који користе само колица 1.541,67 РСД, то јест на месечном нивоу 15.000 РСД и 5.666,67 РСД.

Бавећи се својим послом, неформални сакупљачи се излажу бројним здравственим ризицима. На основу разговора са стручњацима из Дома здравља Шабац и Завода за јавно здравље, здравствене ризике смо поделили у три групе:

1. Здравствени ризици који произилазе из (често лоших) животних услова неформалних сакупљача (где неретко односе отпад ради третмана пре предаје купцу);
2. Здравствени ризици који прете на уобичајеним местима сакупљања (као што су депоније и контејнери);
3. Здравствени ризици који произилазе из неадекватног поступања са сакупљеним отпадом, његовог складиштења и обраде која није у складу са прописаним правилима.

Да је овај посао опасан по здравље и безбедност људи сведочи и листа 25 најопаснијих занимања у Америци. На тој листи сакупљање се нашло на петом месту у 2017. години, са забележених 30 смртних и 1340 нефаталних повреда. Најчешћи узрок смртних повреда су несреће у саобраћају (то јест транспорту сакупљеног отпада) (B. Sauter and Stockdale 2019, 1, 6). Последице овог занимања по здравствени статус радника крећу се од свакодневних безазлених повреда (попут огреботина) до дугорочних хроничних болести, а често је озбиљније здравствене проблеме тешко довести у везу директно са сакупљањем, као што је тешко за дугорочно нарушавање животне средине одредити кривца.

На основу интервјуа обављеног са неформалним сакупљачима издвојили смо неколико најучесталијих изазова са којима се сусрећу обављајући свој посао.

Пре свега, велики изазов представља физичка тежина посла, што нарочито истичу жене сакупљачи, старији, болесни сакупљачи, али и сакупљачи мушког пола у пуној радној снази. У овом послу свакодневница подразумева дизање тешких предмета, товарење и одношење истих на отпад (многи испитаници не располажу никаквим превозним средствима или само колицима нпр.), лупање бетона мацолом, итд.

То је „прљав“ посао, а непријатан мирис и прљавштина са посла сакупљаче прате и кући, где су ионако већ лоши хигијенски услови, због чега истичу да је немогуће одржавати адекватан ниво хигијене. Због ове особине посла многи живе у страху од инфекција и заразних болести.

Сакупљање је неизвесно. Сакупљачи када крену у сакупљање не знају да ли ће и шта ће пронаћи што има вредност. Некада изгубе много времена да би се кући вратили „празних“ руку. Како се у граду доста људи бави сакупљањем, сакупљачи истичу да имају јаку конкуренцију, а да не би други пре њих узели вредан отпад труде се да што више времена проводе на депонији. Правило посла је „ко први нађе – његово је“, мада, како истиче пар испитаника, дешавало се, иако ретко, да превлада право јачег. Сакупљање отпада је такође јако отежано у неповољним временским условима. Сакупљачи су тада изложени већим могућностима да се повреде (клизав терен нпр) и већим здравственим ризицима (упала плућа нпр).

Зарада од сакупљања једва је довољна за покривање основних животних трошкова, а поједине секундарне сировине (картон, пластика, стакло, најлон, и сл.) многи испитаници не сакупљају, јер како сматрају „не вреди труда“. Многи сакупљачи принђени су да се баве додатним пословима ради обезбеђивања егзистенције, нарочито зими. То су углавном сезонски послови (брање воћа и поврћа, вађење шећерне репе, сечење дрва, рад на истовару у фирми) или други додатни послови (запослени у ЈКП, перионици, рад на пијаци, трговци).

Посао сакупљача је „срамотан“. У свом раду сакупљачи се неретко сусрећу са разноврним непријатностима, од непријатних погледа до провокација грађана. Један сакупљач описује како се осећа због свог посла на следећи начин: „Убија ме, није ми пријатно када те другари виде да роњаш по контејнеру“.

За успешније, али и безбедније обављање посла нужна је тешко приуштива опрема (алати, заштитна и превозна средства). Многи сакупљачи не располажу неопходним средствима за рад, те се сналазе позајмљујући их од других, или на друге начине (вуку тешке предмете или их гурају у колицима нпр). Највећи број испитаника не користи никаква заштитна средства за рад, само 25% њих користи заштитне рукавице, а тек 10% заштитни комбинезон. На основу Студентовог Т-теста независних узорака, закључено је да постоји статистички значајна разлика у заради у зависности од тога да ли сакупљачи користе колица или коња као превозно средство.

ЗАКЉУЧАК

Одговори на истраживачка питања

У овом делу рада, вратићемо се истраживачким питањима које смо поставили на почетку. Пре свега, ко су неформални сакупљачи у нашем друштву? Оно што можемо поуздано да закључимо јесте

да су то лица претежно ромске националности. У овом послу доминирају мушкарци, што је очекивано, узимајући у обзир његове физичке захтеве. Заступљени су сви узрасти, од лица школског узраста до старијих. Даље, то су претежно незапослена лица, са ниским нивоом стручне спреме, што се често истиче као разлог бављења отпадом. Неформални сакупљачи су углавном људи чији су се родитељи и (или) други чланови породице бавили (или се и даље баве) неформалним сакупљањем.

У вези са животним и радним условима неформалних сакупљача, оно што можемо да закључимо из претходно написаног је да неформални сакупљачи живе и раде у веома тешким условима и сиромаштву, уз недовољну подршку шире друштвене заједнице. Они раде „испод жита“, на примитиван начин – без заштитних средстава и неопходне опреме. Такође, они раде без дозволе за сакупљање отпада, то јест нерегистровано. Ово је проблем, односно представља кршење прописа, а комунални инспектори могу их новчано казнити. Посебан проблем представља дечији рад, а осим деце нарочито су угрожене старије особе и особе женског пола, узимајући у обзир физичку тежину посла. Условје у којима ова група раднка живи, или боље рећи „преживљава“, оценили бисмо као недостојанствене. Они живе у изузетно лошим условима, са недовољно развијеном инфраструктуром и окружени отпадом, уз повремене напомене да ће их иселити из њиховог насеља. Здравље неформалних сакупљача и њихових породица је угрожено њиховим радним и животним условима.

ПРЕПОРУКЕ

Неформалним сакупљачима потребна је помоћ шире заједнице како би прекинули зачарани круг беде и сиромаштва у коме се крећу.

У вези са њиховим животним условима потребно је обезбедити неопходне услове, односно, легализовати „дивља“ ромска насеља, изградити неопходну инфраструктуру и обезбедити контејнере за одлагање отпада или пронаћи друго решење. Потребно је организовано очистити насеље и превенирати даље стварање „дивљих“ депонија.

Унапређење радних услова неформалних сакупљача је изазовно, нарочито због тога што се ради о samozапосленим људима без послодавца који би чинио спону између њих и трговца отпадом или општине. Осим тога локалне власти стигматизирају неформалне сакупљаче и имају непријатељски став према њима (Phozisa Mothiba 2016, 19). У вези са радним условима, конкретне препоруке односе се пре свега на укључивање неформалних

сакупљача у формалне токове, кроз проналажење начина да се подстакну да раде са дозволом за сакупљање и другим дозволама уколико је потребно (за складиштење, транспорт) – кроз ангажовање већег броја инспектора, ангажовањем координатора за ромска питања, кроз организацију циклуса едукација, осмишљавањем подстицајних мера и сл. Даље, потребно је неформалним сакупљачима обезбедити неопходна средства за рад, а пре свега заштитну опрему (заштитне рукавице, комбинеzone и обућу). У вези са тим, постоји ризик да неформални сакупљачи продају заштитну опрему која им се обезбеди и наставе да раде без ње (видети Phozisa Mothiba 2016, 19). Стога, није довољно једноставно дати им опрему, потребно је едуковати их о здравственим ризицима и опасностима којима излажу себе и друге.

Пружање практичне подршке сакупљачима сматрамо нужним. Осим тога, мишљења смо да би било веома корисно бавити се даљим и свеобухватнијим научним радом на ову тему. Актуелизовање ове теме у области науке може се произвести притисак на друштвене институције да реагују у смислу практичних промена. У том смислу, сматрамо да би посебно корисно било спровести истраживање успешних практичних примера унапређивања радних услова неформалних сакупљача, али и искоришћавања потенцијала њиховог рада. Посебну пажњу завређују и истраживања дечијег рада у сакупљању отпада и истраживања угрожавања здравља.

РЕФЕРЕНЦЕ

- Град Шабац. 2010. *Локални план управљања комуналним отпадом у Шапцу*. Шабац: „EXPERT INŽENJERING“ DOO.
- Закон о управљању отпадом, „Службени гласник Републике Србије“, бр. 36/2009, 88/2010, 14/2016 и 95/2018 – др. закон.
- Зелена иницијатива. 2011. „Сакупљачи секундарних сировина – проблем или потенцијал?“ „Зелена иницијатива“. Последњи приступ: 05. јануар 2019. <http://zelenainicijativa.rs/wp-content/uploads/2011/11/Saopstenje-Sakupljaci-sekundarnih-sirovina-problem-ili-potencijal.pdf>.
- Јакшић, Божидар, и Горан Башић. 2002. *Ромска насеља, услови живота и могућности интеграције Рома у Србији – Резултати социјалног истраживања*. Београд: Центар за истраживање етничитета.
- Лакићевић, Мира, и Бранислава Кнежић. 2011. *Истраживање у социјалној политици и социјалном раду*. Београд: Чигоја штампа и Факултет политичких наука.
- Пословни портал „Reciklaža.biz“. 2017. „Сакупљачи секундарних сировина – проблем или ефикасно решење?“ *Пословни портал „Reciklaža.biz“*. Последњи приступ: 10. октобар 2018. <http://reciklaza.biz/index.php/u-fokusu/item/242-sakupljacisekundarnih-sirovina-problem-ili-efikasno-resenje>.

- Радовановић, Светлана, и Александар Кнежевић. 2014. *Попис становништва, домаћинства и станова 2011. у Републици Србији РОМИ У СРБИЈИ*. Београд: Републички завод за статистику.
- Спикер, Пол. 2016. *Analiza politike za praksu: primena socijalne politike*. Београд: Универзитет у Београду, Факултет политичких наука.
- Центар за друштвена и примењена истраживања Факултет политичких наука Универзитет у Београду. 2017. *Procena socio-ekonomskog položaja neformalnih sakupljača otpada u Srbiji*. Београд: "Help-HilfezurSelbsthilfe" e.V. Резултати истраживања. Последњи приступ: 15. мај 2018. file:///C:/Users/Lidija/Downloads/IZVESTAJ_Socio_Ekonomska-Analiza_2017%20(2).pdf.
- FTN-EnE Centar. 2008. *Регионални план управљања отпадом за општине: Шабач и Сремска Митровица*. Департман за инжењерство заштите животне средине, Факултет техничких наука, Универзитет у Новом Саду. Последњи приступ: 24. новембар 2018. http://www.sepa.gov.rs/download/UpravOtpad/RPUO_SabacSremskaMitrovica.pdf.
- B. Sauter, Michael, and Charles Stockdale. 2019. „Most Dangerous Jobs in America.“ *24/7 Wall St*. Последњи приступ: 02. фебруар 2019. <https://247wallst.com/special-report/2019/01/02/25-most-dangerous-jobs-in-america-2/>.
- Medina, Martin. 2008. „The informal recycling sector in developing countries. Organizing waste pickers to enhance their impact.“ „Grindlines“ *Public-Private Infrastructure Advisory facility*. 47221. Note no. 44. Последњи приступ: 03. јануар 2019. <http://documents1.worldbank.org/curated/en/227581468156575228/pdf/472210BRI0Box31ing1sectors01PUBLIC1.pdf>.
- Phozisa Mothiba, Mathema. 2016. „A study on working conditions and health status of waste pickers working at landfill sites in the City of Tshwane Metropolitan Municipality.“ Мастер рад. City of Tshwane Metropolitan Municipality: UNIVERSITY OF SOUTH AFRICA.
- Scheinberg, Anne, and Marija Bogdanović. „Integracija neformalnog sektora u Srbiji. Presentacija rezultata istraživanja mogućnosti za uključivanje neformalnih sakupljača u sistem upravljanja otpadom u Srbiji.“ Последњи приступ: 15. октобар 2018. <http://www.pks.rs/Documents/Slu%C5%BEba%20za%20marketing/Integracija%20neformalnog%20sektora%20u%20Srbiji.pdf>.
- Smithies, Kym and Nicolas Douillet. 2018. „Despite some progress, marginalized Roma community still most excluded in Western Balkans.“ Последњи приступ: 1. новембар 2020. *UNDP in Europe and Central Asia*. <https://www.eurasia.undp.org/content/rbec/en/home/presscenter/pressreleases/2018/despite-some-progress--marginalized-roma-community-still-most-ex/>.
- WIEGO. 2013. „Waste Pickers: The Right to Be Recognized as Workers.“ *WIEGO*. Последњи приступ: 22. новембар 2018. <http://www.wiego.org/sites/default/files/resources/files/WIEGO-Waste-Pickers-Position-Paper.pdf>.

Jelena Birmancevic

LIVING AND WORKING CONDITIONS OF INFORMAL COLLECTORS OF SECONDARY RAW MATERIALS

Resume

The main subject of this paper is the living and working conditions of informal collectors of secondary raw materials. The aim is to show the specific difficulties that this sensitive group of workers encounters in their life and work. The conducted research (for the needs of the master's thesis) was realized in Šabac, in the period October-November 2018. It is an empirical research, of the action type, in the field of social policy. In relation to the degree of control, it is a field research, conducted in natural living conditions. The methods used to collect the data are: examination (ie survey and in-depth interview as examination techniques) and analysis of the content of documents. Through this paper, we will try to answer two questions: (1) Who are the informal collectors in Serbia ?; (2) In what conditions do they live and work? Informal collectors are dissatisfied with their living and working conditions. Our respondents live in a "wild" Roma settlement, without proper drinking water (90% of them), without a bathroom (70% of them), and in some cases without electricity (10%) and the Internet (10%). There is no asphalt road, street lighting, or waste disposal containers in the settlement. Due to such a situation, an unpleasant smell is felt in the settlement, and there is a fear of infectious diseases and infections among the inhabitants. Most of them have been actively involved in this business for many years (on average :: years). Often, household members are also involved in the business, and in some cases minor children, who are engaged in all parts of the business, from waste collection to taking it to the operator for sale.

Based on the interviews with the respondents, we singled out some problems that informal collectors face:

1. Collection is a physically demanding job;
2. It's a "dirty" job;
3. It is an uncertain job - there is always a risk of not finding valuable secondary raw materials;
4. The work is conditioned by weather conditions;
5. There is "strong" competition in this business, which makes it difficult to find valuable waste on the streets;
6. Collection of secondary raw materials brings low earnings;
7. It is, according to some respondents, a shameful job;
8. To be more successful in this business, hard-to-afford equipment (tools, protective and means of transport) is needed, which many informal collectors do not have.

Furthermore, informal collectors are exposed to a number of health risks at work, namely: health risks arising from poor living conditions, health risks threatening at common waste collection sites (landfills, containers) and those arising from inadequate treatment of secondary waste (inadequate storage and processing). Finally, we can assess that they live and work in very bad conditions and that they need the support of society. The communal infrastructure in the settlement is not developed at a satisfactory level and landfills are being created along the outskirts of the settlement. They work in a primitive way, without the necessary protective equipment, tools and means of transport. Their social security and health, as well as those of their family, are at stake. Also, we think that it would be very useful to further engage in scientific research in this area, primarily by researching examples of positive practice.

Keywords: informal collectors of secondary raw materials, waste picking, waste pickers, waste, recycling industry, Roma, social policy, social security.

* Овај рад је примљен 24. марта 2021. године, а прихваћен на састанку Редакције 20. јуна 2021. године.